

Л. В. ХАРЧУК
(Львів, Україна)

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Проаналізовано тематичні групи електроенергетичних термінів. Здійснено тематичну класифікацію на поняттєвому рівні терміносистеми, що складає основу її організації.

К л ю ч о в і с л о в а: термін, електроенергетична термінологія, тематична класифікація, багатозначність термінів.

Неодмінною передумовою розбудови наукової системи є класифікація наукових понять і термінів. Сучасні термінознавці чітко визначають два різних підходи до вивчення семантичної системи науково-технічних термінів: логічний і лінгвістичний. На думку З. Куньч, “систематизація термінології будь-якої галузі знань на основі логічного підходу передбачає виявлення ієрархії наукових понять і створення тематичної класифікації термінів” [1, с. 57]. Характеризуючи термін, дослідники роблять основний наголос на зіставленні слова з поняттями певної галузі знань, адже терміни служать не лише для номінації певних наукових понять, а й передають зв'язки між ними, родо-видові ознаки, характеризують частину й ціле, суміжність у просторі або в часі тощо [3, с. 56].

Уже ґрунтовно досліджено термінологічні системи мікологічної (Л. О. Симоненко, 1973), радіотехнічної (І. М. Кочан, 1987), хімічної (Г. В. Наконечна, 1994), мінералогічної (Н. І. Овчаренко, 1997), риторичної (З. Й. Куньч, 1997), бібліотечно-бібліографічної (М. В. Сташко, 1999), машинобудівної (О. Г. Литвин, 2000), видавничої (М. Р. Процик-Кульчицька, 2006) галузей знань і запропоновано відповідні тематичні класифікації термінів. Незважаючи на те, що цій проблемі присвячено чимало лінгвістичних праць, вона залишається актуальною і складною водночас.

Тематична класифікація терміносистем уже була предметом наукового зацікавлення. Так, висвітленню питання тематичної структури української технічної термінології присвячено дослідження Л. В. Козак, яка аналізує предметно-поняттєвий аспект вищезазначеної термінології, класифікуючи цей шар лексики за тематичними групами [8]. У публікації “Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексиці” Л. А. Халіновська подає спостереження за авіаційною термінологією, розглядаючи окремі тематичні групи цієї лексики [9]. Аналіз лексико-тематичних груп судово-медичної терміносистеми подано в дослідженні Т. В. Лепехи [2].

Електроенергетична термінологія як цілісна терміносистема ще не була предметом лінгвістичного дослідження, а в сучасній україністиці немає наукових праць, у яких би системно розглядали питання тематичної класифі-

кації українських електроенергетичних термінів. Цим і зумовлена актуальність розвідки, оскільки аналіз вищезазначеної термінології є важливою проблемою, пов'язаною з широким практичним використанням результатів у сфері наукової та практичної електроенергетики.

Мета статті є виявлення на основі логіко-поняттєвого аналізу основних тематичних груп термінів у галузі електроенергетики. Завдання цього дослідження – проаналізувати електроенергетичну термінологію за тематичними групами, розкриваючи системні співвідношення між ними.

Електроенергетика як галузь промисловості, яка забезпечує електрифікацію господарства та побутові потреби населення на основі виробництва й розподілу електроенергії, є окремою високорозвинутою галуззю наукового знання, яка використовує властиві лише їй наукові узагальнення та номінації. Українська електроенергетична термінологія – це окрема термінологічна система, що містить загальнотехнічні та спеціальні технічні назви понять, які необхідно класифікувати, об'єднавши у групи на основі логічного підходу.

Термінологія електроенергетики насамперед об'єднує терміни, що становлять основу природничих наук: математичні, фізичні, хімічні, які вже опрацьовано в українському мовознавстві в дослідженнях В. І. Пілецького, Н. Ф. Непійводи, Г. В. Наконечної, І. Р. Процик та ін. Оскільки електроенергетична термінологія відображає систему понять спеціальної технічної науки і виробництва, то можемо зробити висновок, що її системність базується не лише на мовних, а й на екстралінгвальних ознаках.

Для дослідження системних співвідношень в електроенергетичній терміносистемі ми використовуємо традиційний метод опису лексико-тематичних груп, покомпонентно аналізуючи окремі лексико-семантичні мікрогрупи.

Джерельною базою роботи були технічні тексти підручників, навчальних посібників з електроенергетики, “Російсько-український науково-технічний словник” В. С. Перхача і Б. М. Кінаша (РУНТС) (1997), а також “Українсько-російсько-англо-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки” (УРАФ), укладений колективом авторів Харківського національного університету сільського господарства імені Петра Василенка за заг. ред. Є. С. Ємельянової (2012).

Українська електроенергетична термінологія має специфічну системну організацію на поняттєвому рівні, яку ми розглядаємо як сукупність тематичних угруповань, тобто своєрідні за обсягом і структурою семантичні об'єднання спеціальних слів за екстралінгвальними ознаками. У цій статті ми не ставимо за мету розглянути всі тематичні групи електроенергетичної лексики, оскільки вони різні за своїм кількісним складом, тому назвемо лише основні.

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави виділити основні лексико-тематичні групи вузькоспеціальних терміноодиниць електроенергетичної галузі, опис яких подаємо далі.

1. Назви станів, явищ, процесів, дій. Це досить велика група, до якої належать, наприклад, такі терміни: *вимикання* “процес вимикання автоматич-

ного вимикача вручну або за допомогою захисних пристроїв автоматично” (УРАФ, с. 16), термін *розмикання елемента електричної мережі (лінії, трансформатора)* означає “роз’єднання підключених до них автоматичних вимикачів” (УРАФ, с. 17); *вимикання / переривання електропостачання* “роз’єднання електропостачання протягом відносно тривалого проміжку часу через вимикання комутаційного пристрою або відокремлювання засобів постачання електроенергії з показниками, що не відповідають угоді про електропостачання” (УРАФ, с. 119); *відновлення навантаження* “збільшення навантаження споживача чи системи після відновлення напруги зі швидкістю, що залежить від характеристик навантаження споживача” (УРАФ, с. 21); *відновлення напруги, гармонійний резонанс, гідроакумулювання, електропостачання, діелектрична абсорбація* “явище накопичення заряду в робочому діелектрику” (УРАФ, с. 39), *електрична індукція, електричний струм провідності, електричний / іскровий пробій, електромагнітна індукція, електропостачання, з’єднання, регулювання напруги, зникнення напруги, імпеданс, потужність, надпровідність, небаланс / несиметрія напруги, неправильна дія обладнання, пошкодження, пробій ізоляції* тощо. Номінації цього типу утворюються від українських та інтернаціональних терміноелементів. У цій тематичній групі переважають терміни-словосполучення, а терміни-однослови представлені переважно українськими відповідниками (*регулювання, використання, передавання, споживання, керування, протікання, застосування, приєднання, замикання* тощо). Функцію позначення назв станів, явищ, процесів і дій для похідних виконують українські та іншомовні суфікси: *-анн(я), -нн(я), -енн(я), -інн(я), -ацій, -ість*. Деякі номінації цієї тематичної групи утворюють тематичне гніздо, в якому прикметник чи іменник у непрямому відмінку конкретизує поняття: *регулювальний <...> ефект навантаження електроенергетичної системи за напругою / за частотою; пошкодження <...> без порушення / з порушенням працездатності, <...> електроенергетичної системи, <...> ізоляції, <...> між однією / двома фазами і землею, <...> на шинах.*

2. Назви пристроїв, механізмів, апаратів, приладів, обладнань та їхніх частин. Ця одна з найбільших тематичних груп представлена такими прикладами: *трансформатор, генератор, конденсатор, реактор, двигун змінного струму, пристрій керування, багатоколовий / багатополосний комутаційний апарат, багатофазний пристрій, вакуумна лампа, вибірник відгалужень, вихідні затискачі схеми, двигун, діод, дугогасний пристрій комутаційного апарата, екран, екситрон, електричне реле, електричний актуатор, електричний конденсатор, електричний перетворювач сигналів, електричний шунт, електронна лампа, заземлюваний пристрій, запобіжник-роз’єднувач, ізолювальна опора (підвіска, штанга, підіймач), індуктивний шунт, електропривід, індуктивний шунт, контактне обладнання, контролер, флікермерт, транзистор* тощо. Зауважимо, що для творення електроенергетичних термінів на позначення пристроїв, механізмів, предметів, за допомогою яких здійснюються певні процеси, дії, широко використовують суфікси *-ач*: *вимикач, роз’єднувач, електроприймач, заземлювач, відокремлювач, випростовувач, перетворювач, приймач, запалювач, випрямляч, тримач, загороджувач, випромінювач, погашувач, перемикач, затискач, нагромаджувач; -атор*: *трансфор-*

матор, акумулятор, конденсатор, генератор, ізолятор, утилізатор, компенсатор, диференціатор тощо. В основному це терміни іншомовного походження. Чимало електроенергетичних термінів із суфіксом **-атор** є багатозначними, наприклад: *трансформатор* (від лат. *transformo* – перетворювати) – електричний апарат, що має дві або більше індуктивно зв’язані обмотки і призначений для перетворення за допомогою електромагнітної індукції однієї або кількох систем змінного струму в одну або декілька інших систем змінного струму без зміни частоти систем (системи) змінного струму; перетворювач чого-небудь з одного виду, стану в інший; *компенсатор* – елемент гідрозахисту електродвигуна заглибного у формі гумової камери в сталевому корпусі, який заповнений робочою рідиною електродвигуна і приєднується до його основи; прилад для вимірювання різниці ходу променів чи кута обертання площини поляризації; пристрій для усунення впливу коливань температури, тиску та інших факторів на функціонування приладів, машин, споруд тощо; *ізолятор* – речовина, що погано проводить електричний струм чи тепло; пристрій, виготовлений з діелектрика, для ізоляції і механічного кріплення електричних проводів, кабелів та інших частин електричного обладнання.

Значення термінів у цій тематичній групі досить часто уточнюється іменниками у непрямих відмінках, наприклад, *гірлянда ізоляторів*, або прикметниками *горішковий ізолятор, головний генератор, допоміжне тягове обладнання, блискавковий захисний розрядник, захисний іскровий проміжок* тощо.

У спеціальній літературі знаходимо велику кількість термінів на позначення різновидів трансформатора (*одно-, трифазні, двообмоткові* і т.д.), двигуна (*змішаного збудження, зустрічно-змішаного збудження з перевагою паралельного / незалежного / послідовного збудження, двоколекторний* тощо), реле (*напруги, струму, потужності, контролю ізоляції* тощо) та інших пристроїв. Це надасть можливість у наших подальших дослідженнях поділити вищезазначену тематичну групу на мінімальні тематичні об’єднання.

3. Терміни на позначення величини. Ця група представлена дво-, три-, чотири- та багаточленними термінологічними словосполученнями, на зразок: *абсолютна діелектрична проникність / сприйнятливність, векторний магнітний потенціал, величини відгалуження, взаємна індуктивність, діюча величина електричного реле, електрична сміність між двома провідниками, електрична напруга, електричне зміщення, електрорушійна сила, елемент струму, енергетичний коефіцієнт корисної дії, енергоємність продукції, імпульсна електрична провідність, коефіцієнт згасання (корисної дії, фази, зсуву фаз, замикання на землю, зв’язку двох котушок, екранування, потужності), комплексний електричний опір, кондуктанс (активна електрична провідність), лінійна густина електричного заряду, магнітна індукція, магнітний опір, магніторушійна сила, напруженість електричного поля, номінальна величина, частота електричного струму, струм зміщення, сила струму, частота* тощо. Терміни цієї тематичної групи (*коефіцієнт, величина, частота, струм* тощо) також утворюють тематичні підгрупи і гнізда.

4. Назви показників електроенергетичної галузі можна поділити на дві тематичні підгрупи: 1) терміни, що номінують поняття систем показників: *баланс потужності енергосистеми* “система показників, яка характеризує відповідність суми навантаження енергосистеми і потрібної резервної потужності наявній потужності енергосистеми” (УРАФ, с. 12), *баланс електроенергії в енергосистемі* “система показників, яка характеризує відповідність споживання електроенергії в енергосистемі, витрат її на власні потреби та втрат в електричних мережах вироблених в енергосистемі електроенергії з урахуванням перетоків з інших систем” (УРАФ, с. 12), *баланс реактивної потужності*; 2) терміни, що позначають різновиди показника у значенні “факт, що свідчить про результати якоїсь роботи, якогось процесу, про кількість чогось тощо”, наприклад: *показник використання встановленої потужності електростанції* “відношення виробленої електростанцією електричної енергії за певний інтервал часу до встановленої потужності електростанції” (УРАФ, с. 129), *показник надійності електропостачання, показник режиму вузла електропостачання, показник пускового струму, показник номінальної потужності; показник лінійності вольт-амперних характеристик електричних кіл приймачів* тощо.

5. Назви характеристик – це переважно багаточленні термінологічні словосполучення, наприклад: *зовнішні умови, логарифмічний декремент колювання струму, стійкість енергосистеми, режим роботи енергосистеми, рівень ізоляції* тощо. Конкретизуються ці терміни прикметниками або іменниками в родовому відмінку.

6. Назви інтервалів часу. Поділяємо на терміни, що позначають тривалість процесу – *тривалість (увімкнення / вмикання, струмів, аварійної перерви, інтервалу, циклу, усунування пошкоджень, фронту до піку комутаційного імпульсу)*, і терміни, що позначають час (<...>*увімкнення, <...>найбільших втрат, <...>замикання замикального контакту електричного реле, <...>автоматичного відновлення живлення, <...>спрацьовування електричного реле* тощо).

7. Терміни на позначення організації виробництва. Це назви підприємств, споруд і приміщень спеціального призначення тощо. До них належать: *електропостачальна система* “сукупність взаємопов’язаних енергоустановок, які здійснюють електропостачання району, міста, підприємства” (УРАФ, с. 54), *електростанція, компресорна, майстерня, закриті розподільчі пристрої, релейний зал, головний щит управління, камера засувки, котельня, кімната зв’язку, цех* тощо. Цю групу формують тематичні підгрупи і, відповідно, тематичні гнізда. Цікавою для подальшого дослідження бачимо підгрупу на позначення енергоустановок. У спеціальній літературі знаходимо 15 термінів на позначення видів електростанцій, які утворюють іменниково-прикметникові словосполучення: *електростанція (атомна, вітрова, газотурбінна, геотермальна, гідро, гідроаккумуляційна, дизельна, магнітогідродинамічна, парогазова, паротурбінна, припливна, сонячна, теплова, теплофікаційна, хвильова)*.

Підсумовуючи, зазначимо, що для дослідження системних відношень в електроенергетичній термінології ми використали традиційний метод опису лексико-тематичних груп. Кожна група термінів пов’язана спільними

значеннєвими прикметами, за якими ці слова співвідносяться як складники тематичної цілісності.

Отже, система електроенергетичних термінів досить чітка, логічна на поняттєвому рівні. Проте мовне оформлення цієї системи багатомодельне, представлене різними структурними типами слів і словосполучень. Про них ітиметься в подальших дослідженнях.

1. *Куньч З.* Українська риторична термінологія: історія і сучасність: Монографія. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2006. – 216 с.
2. *Лепеха Т. В.* Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 19 с.
3. *Литвин О. Г.* Становлення української машинобудівної термінології: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 404 с.
4. *Маліновський А. А.* Основи електроенергетики та електропостачання: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2009. – 436 с.
5. *Олійник М. Й.* Основи використання електричної енергії: Навч. пос.: У 2 ч. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2008. – Ч.1. – 168 с.
6. *Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П.* Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.
7. *Сегеда М. С.* Електричні мережі та системи: Підручник. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2009. – 488 с.
8. *Козак Л. В.* Тематична структура української технічної термінології. – Режим доступу: <http://ukrmova.com.ua/2011/Artcl15.pdf>.
9. *Халіновська Л. А.* Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексичі. – Режим доступу: http://term-in.org/index.php?option=com_content&view=article&id=90&Itemid=19&lang=uk.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- РУНТС – Російсько-український науково-технічний словник (30000 слів). – Львів: Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1997 – 456 с.
- УРАФ – Українсько-російсько-англо-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки. – Х.: Віровець А. П. “Апостроф”, 2012. – 264 с.

L. V. Kharchuk

THEMATIC CLASSIFICATION OF THE UKRAINIAN ELECTRIC POWER ENGINEERING TERMS

Thematic groups of electric power engineering terms are analyzed in the article. Thematic classification on the conceptual level of the term system, which constitutes its organization basis is done.

K e y w o r d s: term, electric power engineering terminology, thematic classification, terms, and multiple meaning of terms.